

SURİYE ÇERKESLERİ

Murat Paşşu

Çerkes Memlûkları döneminde Mısır'ın hâkimiyeti altında bulunan Suriye'deki garnizonlarda önemli sayıda Çerkes bulunuyordu; varlıklarını Osmanlı döneminde de sürdürdüler. Ancak Suriye'de bugün Çerkes diasporasını oluşturanlar 19. yüzyılda, büyük sürgünde buraya gelenlerin torunlarıdır.

Suriye olarak anılan topraklar o dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nun Suriye (Şam), Halep ve Beyrut vilayetlerinden, Musul vilayetinin bir kısmından, Kudüs ve Lübnan sancaklarından oluşuyordu. Suriye (Şam) vilayetine bugünkü Suriye ve Lübnan'ın bir kısmı ile Ürdün dahildi. Halep vilayeti bugünkü Suriye'nin kuzeyi ile şimdi Türkiye sınırları içinde bulunan Urfa sancağı, Antep ve İskenderun kazalarından oluşuyordu. Musul vilayetine bağlı Deyr-ez-Zor mutasarrıflığına bugünkü Suriye'nin doğusu dahildi. Kudüs sancağı Filistin'in güneyini, Lübnan sancağı da bugünkü Lübnan'ın iç dağlık bölgelerini kapsıyordu.

Çerkeslerin Suriye'ye yerleşmesi Kafkasya'dan doğrudan ve Balkanlar'dan olmak üzere iki aşamada gerçekleşti. 1860 ortalarında Kafkasya'dan gelen ilk gruplardan biri Suriye'nin kuzeyine, Maraş sancağına yerleştirildi ve bunlara Ermenilerin yaşadığı Zeytun bölgesini 'gözetme' görevi verildi. 1881'de Maraş sancağında 6 köyde 800 Çerkes aile yaşıyordu.¹

1865-1866 yıllarında Suriye'nin doğusundaki Rasul-Ayn bölgesine ve Diyarbakır sancağı sınırına, yakınlarındaki Bedevilerin ve Kürtlerin baskınlarını durdurmaları için küçük gruplar halinde 13.648 Çeçen yerleştirildi. Birçoğu yerel çatışmalarda ve çeşitli hastalıklar yüzünden öldü, bir kısmı da başka bölgelere göç etti. 1880'de Rasul-Ayn çevresinde yaklaşık 5 bin Çeçen kalmıştı.²

1872 yılında Hama ve Humus şehirleri yakınına ve Havran sancağında bulunan Golan Tepeleri'ne yaklaşık 1000 Çerkes yerleştirildi. Yaşlıların aktardığına göre, önce gemiyle Samsun'a, oradan Uzunyayla'ya gelmişler, daha sonra da Suriye'ye geçmişlerdi.

Çerkeslerin Suriye'ye esas yerleşimi, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında ve sonrasında Osmanlı'nın Balkan topraklarından oldu. Osmanlı Hükümeti, Berlin Antlaşması'na göre Balkanlar'dan çıkarılan Çerkesleri Anadolu'ya, Suriye'ye ve Filistin'e yerleştirdi.

Çerkes göçmenlerin bir kısmı Bulgaristan ve Romanya'nın Karadeniz limanlarından gemiye binerek boğazları geçiyor, bir kısmı da karayoluyla Yunanistan'ın Ege kıyılarına ulaşıyor, oradan gemilere binerek Akdeniz'in doğu limanlarına iniyordu. Sonra da karayoluyla Suriye'nin iç kesimlerine geliyorlardı.

1878 ilkbahar başlarında Suriye kıyılarına göçmenleri taşıyan gemiler gelmeye başladı. Fransa konsolosunun bildirdiğine göre Mart başında Beyrut limanına 1000 Çerkes indi.³ Halep'teki Rusya konsolosundan İstanbul'daki elçiliğe gönderilen bilgilere göre Mart 1878'de İskenderun'a Kafkasya ve Kırım'dan gelen 20 bin göçmen indirilmiş, üçte biri hastalıklardan ve yokluktan ölmüş, kalanlar da ya İstanbul'a dönmüş ya da ne olduklarından haber alınmadan çöllerde kalmışlardı.⁴ Bu göçmenlerin içinde Çerkesleri, daha önce Bulgaristan'ın Adliye kazasında yaşayan Abzehler oluşturuyordu.⁵ Onları Halep vilayetine

¹ Arhiv Vneşney Politiki Rossii (AVPR) (Rusya Dış Politika Arşivi). F. İstanbul Elçiliği. Op. 517 (2). D. 1127. L. 53.

² AVPR. F. İstanbul Elçiliği. Op. 517 (2). D. 804. L. 18

³ *Aydemir, İzzet*, Göç. Kuzey Kafkaslıların Göç Tarihi. Ankara, 1988, s. 150.

⁴ AVPR. F. İstanbul'daki Rusya Elçiliği. Op. 517 (2). D. 1125. L. 20.

⁵ Aynı yerde.

yerleştirdiler. Aynı sıralarda yine Balkanlardan gelen bir grup Havran sancağında Golan tepelerine yerleştirildi. 1878 Eylülünde Suriye'nin değişik limanlarına çıkan Çerkeslerin sayısı 45 bine ulaşmıştı. Onların ve Selanik'ten gelmesi beklenenlerin Nablus çevresine yerleştirilmesi planlanıyordu.⁶ şam ve Halep Őehir merkezlerine de az sayıda erkes yerleşmişti. 1878'de Bulgaristan'dan gelenler tarafından şam'da küçük bir mahalle kurulmuştu.

Çerkesler Suriye'de en yoğun olarak, askeri hat Őeklinde Golan tepelerine yerleştirildiler. Hat Dürzi bölgelerinin karşısında uzanıyor ve Bedevi kabileleriyle bir tür sınır oluşturuyordu. 13 köy 4 ila 17 km. arayla idare merkezi Kuneytra çevresine yerleştirilmişti.

1877-78 savaşından sonra Rusya'ya geçen Batum ve Kars bölgelerinden de buralara küçük erkes grupları gönderildi. Kafkasya'dan doğrudan gelen göçmenler de oluyordu. Çerkes göçünün temposu 1880'lerin başında düşmeye başladı.

1878-1880 yıllarında Suriye'ye yerleşenlerin tam sayısını tespit etmek zordur. Yönetim tarafından kayıtları tutulmadığı gibi büyük bir nüfus da g sırasında ve yerleştikten sonra ölmüştür. Rusya konsoloslarının verilerine göre, anılan dönemde 45.000'den fazla erkes göç etmiştir. Daha önce gelenlerle birlikte Suriye'deki Çerkeslerin sayısı 70.000'e kadar çıkmıştır.

1880'lerin sonunda g azalsa da hala devam ediyordu. Hem çevrelerindeki aşiretlerle çatışmalar hem de toprakların verimsiz oluşu nedeniyle göçmenler daha toparlanamamıştı. 1888'de 10 yıllık vergi ve askerlik muafiyeti sona erdi ve bu hala yerleşemeyen göçmenler için ağır bir darbe oldu; ayaklanmaya kadar varan karışıklıklar ıktı. İstanbul Muhacir Komitesi Suriye'deki makamlara Çerkeslerin yerleştirilmesi için gerekli masrafları komite hesabından karşılama yetkisi vermişti. Fakat göçmenlerin yerleşimini düzenlemek, para, tahıl, hayvan, iç aleti sağlamak ve konut yapımında yardımcı olmak için şam'da bir yardım komitesi hkmetin emriyle ancak 1902 yılında kurulabildi. Fakat verilen paranın ve yardımın azlığı, çorak topraklara yerleştirilmeleri gibi nedenlerle komitenin varlığı da Çerkeslerin sorununu çözemedi.

1904 şubatında şam valisi Nazım Paşa vergi toplayabilmek için Havran'da sayım yaptırarak istedi. Çerkesler bunu kabul etmedikleri gibi kendilerine Maan bölgesinde tarıma uygun toprak verilmesini istediler. Nazım Paşa itaat etmeyen Çerkeslerin Kafkasya geri gönderilmesi için Rusya konsolosluğuna başvurdu, fakat iki devlet arasında göçmenlerin dönüşünü yasaklayan bir anlaşma olduğu için bundan vazgeçmek zorunda kaldı. Eylül 1905'te görüşmeler için görevlendirilen erkes asıllı Hüsrev Paşa uzun ve sert tartışmalardan sonra soydaşlarını itaatsizlikten vazgeçmeleri ve bir süre daha yerlerinde kalmaları için ikna etti.⁷

Suriye'ye g 1920'lere kadar sürdü. Son grup erkes göçmeni İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra geldi. Bunlar oğunlukla Almanlara esir düşen ve savaştan sonra Kafkasya'ya dönmeyen Kızılordu'nun eski askerleri ile 1942'de Kuzey Kafkasya'nın Nazi Almanyası tarafından işgalinde Alman ordusuna alınan gençlerdi.

Komşu aşiretlerle çatışmalar, toprağın verimsizliği gibi nedenlerle 1920'lere kadar erkes nüfusun yer değiştirmesi devam etti. Bazı gruplar Suriye dışına göç ettiği gibi daha elverişli topraklar arayan bazıları da Suriye içinde yer değiştirdi; küçük yerleşimler büyüklerle birleşti. Örneğin, şam'da bulaşıcı hastalıkların kurbanı olanlar Kuneytra'daki soydaşlarının yanına yerleştiler. Nüfusun bu hareketliliği ve yüksek ölüm oranı nedeniyle sayı tam olarak tespit edilemese de erkes nüfusunun o yıllarda belirgin Şekilde azaldığı görülmektedir.

⁶ Aynı yerde. L. 34, 70.

⁷ AVPR. F. Politarhiv. Op. 482. D. 762. L. 52.

Şam'daki Rusya konsolosu danışmanı Zuyev'in verdiği bilgilere göre, 1904 Şubatında Suriye vilayetinde 36.690 kişiden oluşan 6065 Çerkes aile yaşıyordu.8 30 ve 40 bin sayılarını veren kaynaklar da vardır. Ancak en doğru veriler Suriye'de 1920'de Fransız manda rejiminin kurulmasından sonra elde edilenlerdir. Fransız araştırmacı de Pru, 1930'ların ortasında Suriye topraklarında 25 bin civarında Çerkesin yaşadığını düşünüyor.9 1935 yılında Fransız manda yönetiminin yaptığı Çerkes nüfus sayımının sonuçları aşağıdaki tabloda yer almaktadır. (Bir ailede 5-8 kişi üzerinden yapılan hesaplama, o dönemde Suriye'de yaklaşık 25 bin Çerkes olduğu sonucuna varılabilir):

Sancak	Kaza	Yerleşim Yeri	Hane Sayısı	Etnik Yapı
Halep	-	Halep şehri	100	Kabardey, Abzeh
	Cebel-Sman	Hanasir köyü	100	Kabardey
	Minbec	Minbec köyü	400	Abzeh
	Azaz	Ayn Dahan köyü	15	Abzeh
İskenderun	Antakya	Bedriguan köyü	35	Abzeh
	Kırıkhan	Rihaniya köyü	120	Abzeh
		Yenişehir köyü	95	Abzeh
		Harran köyü	60	Abzeh
Deyr-ez-Zor		Salahiya mah.	20	Çeçen
		Rakka köyü	100	Kabardey, Çeçen
		Ras el Ayn köyü	70	Çeçen
		Kara köyü	50	Çeçen
		Safih köyü	80	Çeçen
		Tel Ruman köyü	10	Çeçen
Hama		Mireic Eddar köyü	50	Bjeduğ
		Tel Snan köyü	120	Bjeduğ, Abaza
		Tel Adda köyü	60	Bjeduğ
		Deyl el Acel köyü	50	Kabardey
		Cessin köyü	30	Dağıstanlı (Avar)
Humus	Humus	Humus şehri	50	Dağıstanlı (Avar, Lezgi, Kumuk)
		Ayn Zat köyü	180	Bjeduğ
		Tel Amri köyü	150	Bjeduğ
		Abu Hamama köyü	30	Bjeduğ
		Asil köyü	60	Bjeduğ
		Deyr Fur köyü	160	Dağıstanlı
		Tlil köyü	50	Bjeduğ
Şam	Şam	Muhacirin mah.	60	Bjed., Kab., Abzeh
		Marj Sultan köyü	70	Abzeh
		Boydan köyü	30	Karaçay, Balkar

⁸ AVPR. F. Politarhiv. Op. 482. D. 760. L. 18.

⁹ de Proux. Les Tcherkesses. // La France Méditerranéenne et Africaine. Paris, 1938. Fasc. 4. P. 46.

		Bley köyü	150	Karaçay, Balkar
Havran	Kuneytra	Kuneytra şehri	400	Abzeh, Kabardey vd.
		Mansura köyü	120	Bjeduğ, Abzeh
		Ayn Zivan	150	Abzeh
		Mumsiya köyü	50	Abaza
		Cuveyza köyü	100	Abzeh, Kabardey
		Breyka köyü	150	Abzeh
		Bir Acam köyü	70	Bjed., Kab., Abzeh
		Surman köyü	120	Bjeduğ
		Koçniya köyü	150	Kab., Abzeh, Abaza
		Faham köyü	20	Abzeh
		Fazara köyü	10	Oset
		Hamidiya köyü ¹⁰	30	Kabardey
		Ayn Surman köyü	30	Kabardey
		Ruhina köyü	25	Abzeh
		Sandaniya köyü ¹¹	10	Çeçen
	Farac köyü	14	Oset	
Alaviti		Ceblya köyü	50	Bjeduğ
		Arab el Mülk köyü	20	Bjeduğ
		Sukass köyü	15	Bjeduğ
Toplam	-	-	4039	

Osmanlı makamları Çerkesleri idari görevlere ve başta inzibat gücü olmak üzere askeri hizmete almaya başladılar. Önce Amman çevresinden, başında Kumuk Mirza Vasfi'nin bulunduğu 300 kişilik bir süvari bölüğü kuruldu. Kuneytra, Halep, Ceraş ve Kerake'de de aynı şekilde birlikler oluşturuldu. Suriye'nin doğusuna ve Diyarbakır vilayetine yerleştirilen Çeçenlerden kurulan, başında Şamhalbek Tsug'un bulunduğu 1000 kişilik süvari alayı Diyarbakır şehrine yerleştirildi. Görevleri halktan vergi toplamak, yolları korumak ve hükümete itaatsizlik eden aşiretleri gözetim altında tutmaktı.

Çerkes atlı birlikleri asi Bedevi aşiretlerine karşı ve Dürzi isyanlarının bastırılmasında kullanıldı. 1893 ve 1910 yıllarında Kerake şehrinde çıkan isyanın bastırılmasında etkili oldular. Kendilerine düşmanca davranan farklı etnik topluluklar içinde küçük gruplar halinde yerleştirilmiş Çerkesler için Osmanlı askeri gücünde yer almak bir tür zorunluluktu.

1920'lerde, Suriye'nin Fransa mandası altında bulunduğu dönemde Çerkesler bu kez iç düzeni sağlayan süvari birlikleri olarak Fransız yönetiminin hizmetindeydiler. Bu dönemde Çerkes aydınları Emin Semguğ önderliğinde kültürü canlandırma çalışmalarına başladılar. Çoğu Kuneytra bölgesinde bulunan 40 kadar okul açıldı. 1928'de Arapça, Fransızca ve Latin harfleriyle Çerkesçe olarak yayınlanan haftalık "Marc" gazetesi çıkmaya başladı. Fakat 1936'da Fransız manda yönetimi sona erince Suriye hükümeti okulları, gazeteyi ve açılan yardımlaşma derneğini kapattı.

Fransızlar gittikten sonra Çerkesler için durum daha kritik hale geldi. Arap milliyetçiler Çerkesleri Fransız işgalcilerle işbirliği ile suçlayarak Çerkes karşıtı bir kampanya başlattılar. Fransız birliklerinde görev yapanlar ve kültür adamları Suriye'yi terk etmek zorunda kaldılar.

¹⁰ Hamidiya 1903 yılında Kabardey Çerkesleri tarafından kuruldu. Zamanla terk edildi ve Araplar yerleşti.

¹¹ Sandaniya Çeçenler tarafından kuruldu, fakat sonradan Araplar yerleşti.

Kasım 1947'de Filistin iki devlete bölününce Suriye ve İsrail birlikleri arasında çatışmalar başladı. Çerkesler, daha sonra Ürdün hava kuvvetleri komutanı olan İhsan Şurdum liderliğinde gönüllü birlikler oluşturarak Filistin'de savaşa katıldılar. 1948-49 yıllarında Arap-İsrail savaşına Çerkeslerin gönüllü ve etkili katılımı Araplar ile Çerkesler arasındaki ilişkilerin düzelmesini sağladı.

Savaştan sonra Suriye'de art arda meydana gelen askeri darbelerde savaş yeteneği ve disiplini yüksek Çerkes birlikleri etkin rol oynadılar.

1960'ta Suriye Çerkeslerinin nüfusu 38 bine düşmüştü.

1967 Haziran'da başlayan Arap-İsrail savaşı Suriye Çerkes toplumunun sosyo-ekonomik ve siyasi durumunda büyük değişikliklere yol açtı. İsrail'in Suriye'ye ilk ve en büyük darbesi Çerkeslerin çoğunun yaşadığı Golan tepelerinden geldi. O sırada Kuneytra'da ve çevresindeki köylerde 16.000 Çerkes yaşıyordu.¹² Kuneytra ayrıca Suriyeli Çerkeslerin kültürel merkezi sayılıyordu. Uçak ve tankların desteğinde ilerleyen İsrail birlikleri karşısında büyük kayıplar veren Suriye ordusu geri çekilirken Çerkesler umutsuzca direndiler. İsrail birlikleri 9 Haziran'da Kuneytra'yı aldılar; şehri ve çevresindeki Çerkes köylerini tamamen yaktılar. Golan'ı terk etmek zorunda kalan Çerkesler, Suriye Çerkes Yardımlaşma Derneği tarafından Şam'da geçici olarak okullara ve hastanelere yerleştirildiler. Bu dönemde gençlerden bir grup Kafkasya'ya dönmek için kampanya başlattı. 3000 kişi adına SSCB elçiliğine başvuruda bulunuldu, fakat Sovyetler Birliği'nin Çerkesleri hemen kabul etme imkânının olmadığı ve isteklerinin daha sonra değerlendirileceği cevabı verildi.

Çerkes mültecilerin durumuyla ABD hükümeti ilgilendi. Golan'daki topraklarından vazgeçmeleri karşılığında isteyenlerin ABD'ye, çoğu İkinci Dünya Savaşı mültecisi olan Kuzey Kafkasyalıların yaşadığı New Jersey - Paterson şehrine yerleşmesi teklif edildi. İlk grupta ABD'ye bin kişi yerleşti. Suriyeli Çerkeslerin ABD'ye peyderpey göçü o zamandan beri devam ediyor. Mültecilerin bir kısmı Ürdün'e, diğer Arap ülkelerine veya batı Avrupa ülkelerine göç etti. Suriye'de kalanlar ise Şam ve civarına yerleşti.

Suriye'de bugün 30 bin civarında Kafkas göçmeni bulunuyor. Çoğunluk Şam ve çevresinde, bir kısmı Suriye'nin kuzeyindeki Halep ve Minbec şehirlerinde ve çevresindeki köylerde, bir kısmı da Humus, Hama ve yakındaki 8 köyde yaşıyor.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Suriye ve Sovyetler Birliği arasında gelişen iyi ilişkiler sayesinde Suriyeli Çerkesler Kafkasya'da yaşayan soydaşlarıyla ilişkilerini geliştirme imkanı buldular. Özellikle 1960'lar parlak dönemdi. Kafkasya'dan çok sayıda kitap, gazete, dergi, kaset vb. getirildi. Suriyeli Çerkesler genel olarak kültürlerini ve kimliklerini korusalar da az ve dağınık nüfusları, Suriye hükümetinin kültürel haklar konusunda cimri olması gibi nedenlerle son yıllarda dil ve kültürlerini kaybetme tehlikesini daha fazla hissediyorlar.

Kaynak: Anzor Kuşhabiyev; Çerkes v Sirii (Suriye'deki Çerkesler). Nalçık 1993.

¹² Zakariya Ahmed Vasfi. Ar-rif as-Suri. Şam 1957. s. 480-484. (Suriyeli coğrafyacı Zakariya Ahmed'in verilerine göre 1950'lerin ortasında Kuneytra şehrinde ve çevresindeki 12 köyde 14.161 Çerkes yaşıyordu.)